

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

PANI MGR MAGDALENY JOCHIMCZYK

PT. DIALOG INTERTEKSTUALNY

**W POLSKICH I NIEMIECKICH ROZPRAWACH LINGWISTYCZNYCH –
PRÓBA KONFRONTACJI**

Coraz szybsza wymiana myśli naukowej oraz konieczność efektywnej komunikacji za pomocą tekstów kieruje uwagę językoznawców na możliwości dalszych badań tekstologicznych, wykraczających poza granice pojedynczych tekstów, ich homogenicznych grup czy też typów /rodzajów tekstów. Do tych nowych obszarów badań należy z pewnością problem intertekstualności, który Doktorantka podjęła w niniejszej rozprawie. Rozprawa sytuuje się w obszarze badań tekstologicznych z jednej strony oraz pragmalingwistycznych – z drugiej. Za usytuowaniem w dziedzinie lingwistyki tekstu przemawiają obszernie rozdziały, poświęcone tekstologii oraz obfita literatura przedmiotu z tego zakresu, wymieniona w bibliografii, za drugim zaś – deklaracja samej Autorki, która w opisie celów pracy wskazała, ich podejmuje studium pragmalingwistyczne. W toku omówienia rozprawy postaram się sprecyzować ową przynależność rozprawy do subdyscypliny językoznawczej.

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska pani mgr Magdaleny Jochimczyk licząca 215 stron składa się ze spisu treści, z zamieszczonego na czele wykazu skrótów, wstępu, w którym Doktorantka uzasadniła podjęcie niniejszego badania, czterech zasadniczych rozdziałów, wniosków końcowych, bibliografii oraz streszczeń w języku polskim i angielskim.

We wstępie na stronach 6-8 znajdujemy klarowny przegląd tematyki, stanowiącej treść rozprawy, który sprawnie wprowadza czytelnika w tok rozumowania Autorki. Rozdział 1 (str. 9-27) : „Intertekstualność w ujęciu literaturoznawczym” stanowi przegląd literatury przedmiotu w zakresie badań nad intertekstualnością, poczynając od poglądów Wacława Borowego z roku 1921, poprzez Bachtina, którego poglądy (choć tego nie zaznaczono) na temat usytuowania pojedynczych wypowiedzi w aktach komunikacyjnych pokrywają się po większej części z poglądami autorów, badających język mówiony i uprawiających analizę konwersacyjną, gdzie ów początek i koniec wypowiedzi opisywany jest w aspekcie sygnałów inicjujących i zamykających jednostki dialogowe. Dowodzi to wymownie, że badania nad strukturą tekstu (i częściowo – intertekstualnością) prowadzone były równolegle w literaturoznawstwie i językoznawstwie od wczesnych lat 80-tych XX

wieku, pominąwszy już wspomnianą znacznie wcześniejszą pracę Wacława Borowego. Rozdział 1.3 - "Wpływ dialogiczności Bachtina na badania nad intertekstualnością jest niezwykle ważki dla całej lingwistyki tekstu i badań nad dyskursem. Dialogiczność należałoby ujmować jako immanentną cechę każdego tekstu, nie tylko literackiego, o którym pisze Bachtin, ale wszelkiego, w tym naukowego. Do tematyki dialogiczności powraca Autorka w rozdziale 3, nieco to rozprasza uwagę czytelnika. Po prezentacji powyższych poglądów Doktorantka opisuje próbę zawężenia pojęcia intertekstualności: w podrozdziale 1.4. prezentując poglądy Genette'a, który wyróżnił 5 typów relacji na płaszczyźnie tekst-tekst, tekst- wzorzec tekstowy; nazwał je transtekstowością, stanowiącą aspekt tekstualności, przy czym typy te mogą się wzajemnie przenikać. Intertekstualność, pojęcie przejęte przez Genette'a od Julii Krystevej, to relacja współobecności, zachodząca między dwoma bądź wieloma tekstami, to znaczy ejdetycznie, i najczęściej jest to obecność jednego tekstu w drugim. Innym rodzajem tekstualnej transcendencji jest „paratekstualność” - związek tekstu z paratekstem. „Architekstualność” natomiast to wzmianka o przynależności tekstu do danego gatunku. Metatekstualność to relacja łącząca dany tekst z innym, o którym mówi – bez cytowania lub przytaczania. Hipertekstualność bada związek między hipotekstem a hipertekstem, tekstem drugiego stopnia, który powstaje w wyniku przekształcenia lub naśladownictwa. Poglądy Genette'a zostały poddane krytyce m.in. przez Stierle, a postrzeganie intertekstualności jako kategorii stopniowalnej proponuje Pfister 1985. Zagadnienie referencji pojedynczego tekstu stanowi przedmiot rozdz. 1.5, zaś w rozdz. 1.6. znajdujemy poglądy Głowińskiego 1986, który wprowadził pojęcie intertekstualności do literaturoznawstwa polskiego., dalszy rozwój zagadnienia przyniosła praca Markiewicz 1989, proponującego systematykę modalności relacji intertekstualnych, obejmującą intertekstualizację, przekłady, imitacje, konfrontacje, nawiązania do uogólnień dyskursywnych zawartych w proto/arche/tekstach, i metatekstualizację. Szczegółowe zestawienie strategii intertekstualnych wg Balbusa 1996 to rozdz. 1.7. Wszystkie powyżej wspomniane podrozdziały mają charakter sprawozdawczy i świadczą o dobrym odczytaniu Doktorantki w literaturze przedmiotu, jednak własne przemyślenia przynosi dopiero rozdz.1.8, podsumowujący dotychczasowe rozważania , gdzie Autorka wykracza poza ramy badań literaturoznawczych i ocenia przydatność zaprezentowanych przemyśleń dla badań językoznawczych, wskazując na ich ograniczoną wartość i krytycznie oceniając możliwości zastosowania przedstawionych ujęć jako narzędzia badawczego. W podsumowaniu Doktorantka stwierdza, że intertekstualność należy rozumieć jako „pewnego rodzaju relację, zawiązywaną przez teksty, której intensywność zależy m.in. od dystansu, jaki dzieli słowo własne od cudzego”. Po tym niejako wstępnym rozdziale przechodzi Autorka do rozważań już ściśle językoznawczych, przedstawiając istotę intertekstualności z tego punktu widzenia. Intertekstualność, rozumiana początkowo jako interakcja tekstów, pojmowana była następnie jako kryterium tekstowości wg

Beaugrande i Dresslera 1990, traktujących intertekstualność jako kategorię, która ma obejmować zależności produkcji i odbioru danego tekstu od uprzedniej wiedzy uczestników o innych tekstach. W następnych badaniach postrzegano ją jako ogólną i specjalną cechę tekstów. W konkluzji tego rozdziału Autorka postrzega niejaką zależność pierwszych prób terminologicznych od koncepcji literaturoznawczych, szczególnie teoretycznoliterackich. Zarysowujący się tu wyraźnie brak jednoznaczności interpretacyjnej licznych koncepcji jest punktem wyjścia i uzasadnieniem badania, przeprowadzonego w ramach niniejszej rozprawy.

Przegląd lingwistycznych prac tekstowych zawiera się w rozdziale 2.2., w umiejętny sposób Doktorantka prezentuje tu poglądy autorów zarówno niemieckich, jak i polskich, wskazując na ich zbieżność bądź różnice między nimi. Intertekstualność w tekstach naukowych w dotychczasowych badaniach została zaprezentowana na stronach 51 - 53, a rozważania kończy konkluzja o ważkości badań konfrontatywnych, a także ukazanie luki w badaniach, gdyż brak dotąd analiz niemiecko-polskich w zakresie tekstów lingwistycznych.

Rozdział 3 - „Tekst naukowy jako wypowiedź dialogowa”, str. 55-85, stanowi bardzo ważny przyczynek do badań procesów komunikacji, gdyż często werbalizowany problem rzekomej opozycji „monolog-dialog” już od dawna utrudniał badania w zakresie języka mówionego. W rozdziale tym licznie prezentowane są prace polskich lingwistów, zajmujących się dialogiem, brak natomiast prac Gail Jefferson i Emanuela Schegloffa, którzy wyodrębnili w dialogach jednostki, przejęte później przez językoznawców niemieckich. Recepcja analizy konwersacyjnej w Polsce jest jeszcze dość ograniczona, ale skrótowy choćby rzut oka na te badania podniósłby wartość omawianego rozdziału. Badania grupy badawczej Halle/Poznań, przeprowadzone w latach 1988-1992, również nieuwzględnione w rozprawie, wykazały, że opozycje monolog/dialog, spontaniczność/jej brak oraz tekst pisemny/tekst ustny w obliczu zebranego korpusu tekstowego są pozorne; w tekstach autentycznych wymienione parametry przenikają się. Tak więc stwierdzenie o dialogowości tekstów naukowych w rozdz. 3.1. jest jak najbardziej zasadne. Dialog toczy autor sam z sobą, z adresatem wypowiedzi (tworząc grupy inkluzywne lub ekskluzywne) oraz z innymi uczonymi. Dialog z tekstem wymaga potraktowania tego ostatniego jako partnera w interakcji. Sedno dysput naukowych stanowi dialog międzytekstowy, przedstawiony wszechstronnie w badaniach, jak również poszerzenie jego zasięgu i wciągnięcie do rozważań polilogu intertekstualnego, choć termin ten opatruje Autorka znakiem zapytania i ostatecznie wyłącza z kręgu swoich rozważań z powodu niewystarczającej ostrości tego terminu.

W rozdz. 4 „Dialog intertekstualny z perspektywy pragmalingwistycznej” Autorka stwarza szersze ramy dla rozważań tekstologicznych, włączając w nie również problematykę pragmalingwistyczną. Na stronie 86 znajdujemy deklarację na temat przedmiotu badania w niniejszej rozprawie: jest to uzupełnienie opisanych już kategorii funkcyjno-semantycznych operatorów metatekstowych

wskazujących na relacje intertekstualne. Autorka – na potrzeby swojego badania – nazwała je „intertekstemami”, oraz zadeklarowała opis ich szkieletu konstrukcyjnego w językach niemieckim i polskim. Doktorantka postawiła sobie za cel prześledzenie sposobu tworzenia związków międzytekstowych przez przedstawicieli różnych kultur, przyjmując, że teksty są składnikami kultury wspólnot językowych, stanowią drugą rzeczywistość, zawierającą obrazy świata. Przedmiotem rozprawy jest – jak czytamy – kompleksowy opis intertekstualnego aktu mowy, formy językowej intertekstemów.

W tym miejscu lektury rozprawy nasuwa się zasadnicze pytanie, czy za punkt wyjścia rozprawy nie należało przyjąć właśnie pragmalingwistyki. Akt mowny jest wszak pierwotny w stosunku do tekstu, tekst jest jego rezultatem, utrwaloną na piśmie lub innym nośniku językową realizacją, a więc wtórny. Wiele problemów mogłoby wtedy ulec redukcji, jak choćby opozycja monolog-dialog. W świetle modeli pragmalingwistycznych pojedynczy akt mowny jest częścią dialogu między nadawcą a odbiorcą; strategie nadawcy wynikają z jego zamiaru komunikacyjnego, illokucji. Obrazy świata można ująć również w ramach pragmalingwistyki, włączając do rozważań zasoby wiedzy po stronie nadawcy i po stronie odbiorcy, a więc w szerokim znaczeniu presupozycje. Autorka jednak wybrał inną dojścia do struktury aktów mownych.

Na str. 89 Doktorantka przedstawia 3 pytania badawcze:

- o środki językowe, wskazujące na relacje intertekstualności;
- o intencje nadawcy i sposoby realizacji jego celów za pośrednictwem konstrukcji syntaktycznych;
- wreszcie o sposób, w jaki nadawca kształtuje relacje z pozostałymi uczestnikami komunikacji naukowej oraz o stosowane strategie, pozwalające na osiągnięcie założonego efektu perlokucyjnego.

Jako metoda badawcza przyjęta została bilateralna konfrontacja w rozumieniu Zabrockiego i Helbiga. Autorka dąży do zachowania porównywalności na 3 poziomach opisu językowego: teorii, metodologii i terminologii.

Korpus badawczy rozprawy stanowią artykuły naukowe niemieckich i polskich autorów, po 10 w każdym języku, łącznie 281 stron artykułów. Zanalizowano 1165 sygnałów więzi międzytekstowej. Kluczowe dla badania pojęcie to „representant nawiązania” za Griffigiem 2006. Termin „intertekstem” (za Stasiukiem) oznacza operatory metatekstowe, wskazujące na relacje intertekstualne, za pomocą których odsyłanie do literatury przedmiotu odbywa się w sposób zwerbalizowany explicite, za Gajewską 2004. Intertekstemy (Autorka wyróżnia 7 ich grup) mogą wprowadzać przytoczenia, komentować działania autorów, wprowadzać wnioski wypływające z kontekstu komunikacyjnego, wskazywać na powszechną znajomość przywoływanych informacji, ustalając wspólną wiedzę nadawcy i odbiorcy; odsyłać do kontekstu komunikacyjnego, oceniać

działania uczestników komunikacji naukowej i wreszcie wskazywać na (ro)zbieżność opinii w literaturze przedmiotu.

Na stronach 166-171 Autorka przedstawia w sposób przejrzysty formy przejawiania się dialogowości intertekstualnej w korpusie. Wreszcie w podrozdziale 4.6. Doktorantka przedstawia strategię prowadzenia dialogu, włączając elementy psychologiczne, tj. postawy nadawców i ich nastawienie do partnerów.

Wnioski końcowe na stronach 181-183 obejmują m.in. stosowane w tekstach zasady grzeczności, a także pozwalają na dostrzeżenie różnic kulturowych między tekstami w obu językach oraz optymalne warunki realizacji aktu mownego. Niestety Autorka nie pokusiła się o ukazanie aspektu stosowanego przeprowadzonego badania, który ma znaczenie w dydaktyce akademickiej.

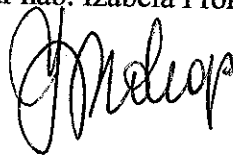
Końcowy rozdział pracy, bibliografia, jest bardzo obszerny, zawiera 299 pozycji. Z obowiązku odnotowuję tutaj jednak pewne braki, jak na przykład książka Zdzisława Wawrzyniaka „Einführung in die Textwissenschaft“ 1980, Theuna van Dijka „Textwissenschaft“ 1980. ponadto Paweł Jarnicki pisał o „wpływologii”, nazywając ją poprzedniczką intertekstualności, artykuł z 2009 roku, Studia Philosophica Wratislaviensia VI/2, str. 111-132; Marek Lubański i jego artykuł „Polski prekursor intertekstualności? Rzecz o wpływologicznych książkach Stanisława Windakiewicza, Prace Literaturoznawcze 1, 2013, str. 251-266.

Odnótowuję jeszcze błędne użycie nazwiska Kirsten Adamzik, na stronie 43 czytamy „zdaniem Adamzika”, co stoi w sprzeczności z przyjętym powszechnie nieodmianianiem żeńskich nazwisk obcego pochodzenia, gdyż morfem deklinacyjny nadaje osobie płeć męską.

Reasumując stwierdzam, że pomimo wymienionych w recenzji uwag krytycznych Doktorantka zaprezentowała szeroką wiedzę, ścisły sposób myślenia i staranność w drobiazgowej analizie, przedstawiając pracę, która zamyka istniejącą dotąd lukę badawczą w zakresie niemiecko-polskiego dyskursu naukowego.

Rozprawa spełnia warunki określone w art.13.1 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym i spełnia wymogi, stawiane rozprawom doktorskim. Wniosuję więc o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskich.

Prof. zw. dr hab. Izabela Prokop

Poznań, dnia 26 czerwca 2019 roku.